

Я. Голобородько

ФІЛОСОФЕМНІ ІНКРУСТАЦІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

Ліна Костенко в мистецтві завжди займала сильну позицію. Це, безперечно, стратегія естетично вирашна, хоча саме вона гарантує найбільш багатопроblemні перспективи. Зона поліпроблемності не тільки бажана, але й необхідна для особистості, що заряджена струменями виразної неординарності. Взаємини з такою зоною, а тим паче безпосереднє перебування в ній, дають той загострено глибокий досвід емоцій, почуттів, думок, що його потенційно не запропонує жодна інша життєва територія. А якраз стабільна настанова на граничну глибину – моральних колізій, свідомісних опозицій, художніх узагальнень – і вирізняє творчість Ліни Костенко в контексті українського поетичного процесу.

Ліна Василівна Костенко народилася 19 березня 1930 року на Київщині, у Ржищеві, семантика й історія якого наскрізь проткана достеменною слов'янськістю. Назву поселення найчастіше пов'язують із праслов'янською формою «р̑жище», що означає «житнище». Утім інколи назву вмотивовують польським словом «rzesze», себто «натовп, збіговисько».

Історія Ржищева вкорінена в добу середньовіччя: поселення постало на місці Івангорода, згаданого в літописі 1151 року. Сам Ржищів датований у літописах XIII століттям. У період національної революції українського народу середини XVII століття (1648–1657 рр.) у Ржищеві перебував Богдан Хмельницький, де вів дипломатичні перемовини щодо політичних перспектив України. Постаць Богдана Хмельницького фрагментарно з'являється в історичному

романі у віршах «Маруся Чурай», а в історичному романі «Берестечко» вона наскрізна і основоположна, оскільки саме від імені гетьмана ведеться нарація.

Концепт Ржищева, окрім «прослов'янського» звучання і «історичного» наповнення, має ще одну атрибутивну ознаку – дотичність до річкової стихії, водного простору, емблематичних для української геоментальності. В одному з віршів, що ввійшов до першої збірки, Ліна Костенко виокремила свою причетність до цієї цілком знакової української реалії-символу, яку (причетність) провела крізь усю свою поетичну творчість:

*Я виростала на Дніпрі,
де височіють сині кручі,
де на ніч ставлять ятері
рибалки – люд небалакучий...*

(«Я виростала у садах...»)

© ГОЛОБОРОДЬКО Ярослав Юрійович. Доктор філологічних наук (Херсон). 2010.

1936 року родина Костенків перебирається до Києва, де Ліна закінчує школу й вступає до педагогічного інституту імені М. Горького (нині — Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова). Тут, у Києві, вона вдається до одного зі своїх знакових кроків: 1951 року (за іншими джерелами — 1953 року) залишає педінститут і їде до Москви в Літературний інститут імені М. Горького, який 1956 року закінчує з відзнакою. Період навчання в Літінституті залишився у віршорядках і поезіях пам'ятними асоціаціями, що «прописані» молодістю духу, безпосередністю вражень, письменницькими іменами, колористичністю природи:

*Там Пастернак, а там живе Чуковський,
а там живе Довженко, там Хікмет.
Все так реально, а мороз — чукотський,
а ми на лижах — і вперед, вперед!*

*Ще всі живі. Цитуємо поетів.
Ми ще студенти, нам по двадцять літ.
Незрячі сфінкси снігових заметів
перелягли нам стежку до воріт.*

(«Підмосковний етюд»)

Ліна Костенко дуже рано відчула наverenість своєї природи до поезії, а ще точніше — до поетичної творчості. Вірші вона писала з дитинства і, як свідчать історики літератури, 1946 року ще в юнацькому віці дебютувала в періодиці першою публікацією. У повоєнний час Ліна Костенко друкувалася в молодіжних літературних альманахах, а у другій половині 1950-х і 1960-х рр. її вірші регулярно з'являються на шпальтах часописів «Вітчизна», «Дніпро», «Прапор» (нині «Березіль»), «Жовтень» (нині «Дзвін»), «Літературна газета» (нині «Літературна Україна»).

Перша збірка її поезій — «Проміння землі» (1957) — вийшла друком тоді, коли в митцеві поєднуються свіжість крові й початки світоглядної зрілості. Услід за цим побачила світ збірка «Вітрила» (1958), що композиційно завершується міфопоемою

«Казка про Мару», яка виявила потенціал Ліни Костенко в річищі розлогих поетичних форм. Невдовзі було опубліковано й збірку «Мандрівки серця» (1961).

Академік НАН України Іван Дзюба, аналізуючи книжковий дебют поетеси, розставив такі смислові акценти: «Вже перші поетичні збірки Ліни Костенко засвідчили прихід в українську літературу надзвичайно сильної поетичної особистості. Органічна відстороненість від імпульсів суєтної «злободенності», а натомість чутливе сприйняття й переживання великих моральних і громадянських проблем та запитів доби, природність і чистота ліричного світу, культура письма, незалежність голосу і виразно вгадувана масштабність творчої особистості — зразу привернули увагу читачів». При всій слухності загального вектора думок-характеристик Івана Дзюби є також підстави відзначити, що перші книжки Ліни Костенко містили й моменти «постановки поетичного голосу», й окремі відгуки на тодішні соціоідеологічні константи, й пошуки меж особистісного художнього самовиявлення.

1963 року було підготовано до друку нову збірку Ліни Костенко — «Зоряний інтеграл», проте тоді вона не побачила світ, позаяк її було розсипано. 1972 року та ж своєчасно «невтілена» доля випала й збірці «Княжа гора», що стало свідченням складності стосунків поетеси із чинною системою. Це вже було визнання інакомислення й інаковідчуження Ліни Костенко, демонстративне оприявлення ставлення влади до її творчості. Недрукування поетичних книжок Ліни Костенко тривало шістьнадцять років. У цей час Українське Видавництво «Смолоскип» імені В. Симоненка випустило збірку Ліни Костенко «Поезії» (1969, Балтимор — Париж — Торонто), у якій її художні набутки подано доволі репрезентативно й до якої ввійшли твори з усіх написаних на той час книжок, у тому числі й із ненадрукованого «Зоряного інтегралу».

«Відлига» в ставленні влади до постаті й творів Ліни Костенко позначилася виходом збірки віршів «Над берегами вічної ріки» (1977). Після цього побачив світ історичний роман у віршах «Маруся Чурай» (1979), що став однією з найвищих і найразючіших «пірамід» у творчості Ліни Костенко, та збірка «Неповторність» (1980). Книжка «Сад нетанучих скульптур» (1987) укотре засвідчила тяжіння поетеси до жанрової поліфонії, явивши у своїй структурі як ліричні вірші (розділ «Невидимі причали»), так і нові для письменниці форми – драматичні поеми «Сніг у Флоренції», «Дума про братів не азовських», поему-баладу «Скіфська одиссея» (розділ «Душа тисячоліть шукає себе в слові»). До багатогранного й густо структурованого «Вибраного» (1989) ввійшли як твори з опублікованих раніше книжок, так і вірші із ненадрукованих «Зоряного інтегралу» та «Княжої гори», а також найновіший цикл «Інкустації». Панукраїнською проблематикою сповнений історичний роман «Берестечко» (1999), що, як і «Маруся Чурай», також став духотворною культурною подією.

До цього переліку варто додати літературознавчу розвідку Ліни Костенко «Поет, що ішов сходами гігантів», у якій розглянуто драматичні поеми Лесі Українки, видрукувану як передмову до книжки «Леся Українка. Драматичні твори» (1989). Окремим виданням вийшла її лекція «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала» (1999), прочитана 1 вересня 1999 року в Національному університеті «Києво-Могилянська академія».

Виявом повномасштабного визнання творчості Ліни Костенко варто вважати відзначення її 1987 року Державною премією Української РСР імені Т.Г. Шевченка (нині Національна премія України імені Тараса Шевченка) за історичний роман

Ліна Костенко

у віршах «Маруся Чурай» і збірку «Неповторність». Того ж року цю премію одержали ще два відомі діячі культури – композитор Мирослав Скорик і співачка Ольга Басистюк. 1994 року Ліна Костенко стала лауреатом престижної премії Франческо Петрарки (Італія), якою її відзначили за поетичну збірку «Інкустації» (у перекладі Лука Кальві), що перед тим вийшла друком у авторитетному видавництві «Пйован едіторе».

Поетеса Ліни Костенко і вербально, і зорово вкорінена в категоріях «істина» та «істинне». Причому це не стільки шукання істин, адже основні, фундаментальні істини в людській свідомості давно прописані, скільки акумуляція глибинних ресурсів, лаконічної карбованості й енергетичної цілющості цих істин. Зосередження поетичної уваги на духовному імперативі й мисленневих надрах істин, істинних начал – стратегічно сильна мистецька позиція, оскільки людська природа за будь-яких соціумних зламів, зрушень, трансформацій тяжіла й тяжітиме до відчуття, переживання й пізнання сутності.

Істина, істинне відкриті ліричному суб'єктові поезій Ліни Костенко. Істина — це знання прихованих «механізмів», «зчеплень» людської психіки, ментальності й поведінки. Досвід істини неможливий без досвіду болю, посиленого стійкістю і виваженістю духу. Істинне — це співвідносність із значущими величинами, що не підвладні швидкоплинності й ситуативності. «Я»-героїня Ліни Костенко живе в координатах істинного, це вольова та сконцентрована на головному, визначальному натура, що сама визначає ті цінності, моральні критерії, якими вона послуговується у своїх почуттях, оцінках, умовиводах. У неї і життєшлях особливий — власнообраний, власнозумовлений, такий, що втілює й виражає істинність свободи її природного та свідомого ества.

*Я вибрала Долю собі сама.
І що зі мною не станеться —
у мене жодних претензій нема
до Долі — моєї обранниці.*

(«Доля»)

«Я»-героїня не лише тонко відчуває істинне, ба навіть територію побутування істин, не лише рефлексує над колізіями, що наворачують або, навпаки, відлучають людську свідомість від істинного, але й настійливо вербалізує грані істинності. Причому цю вербалізацію ліричний суб'єкт насамперед адресує собі, бо вона, ця вербалізація істинного, становить передусім діалог «я»-нараторки із собою. Проте ця адресація відверто виламується з локальних «я»-меж і вимагає значно ширшого простору. Це стає відчутним уже в збірці «Проміння землі», у якій кризь суто ліричну тональність пробиваються рядки, строфи узагальненого звучання, позначені епічною мисленневою проекцією: «Метушня слабким притаманна. / Безголосим властивий галас», «Щастя треба — на всякий випадок, / Сили треба — на цілий вік», «Не домрієш і не долюбиш, / не допишеш

своїх пісень, / і не все найдорожче згубиш, / і, шукаючи, знайдеш не все». Поетична думка прагне сконденсованості й невеличності, що стане взагалі властивим для творчої манери Ліни Костенко.

Персонажі поезій Ліни Костенко кожен подих, кожен відблиск, кожен дотик до істини тонко й проникливо переживають у собі. Вони ведуть неквапну й пристрасну розмову із власним «я», розмову, що набуває свідомісної та соціумної значущості. Це як путівник для себе, що стає катехізисом для всіх, у якому охоплюються найрізноманітніші вияви, аспекти внутрішнього й навколишнього життя-буття. «Ще слів нема. Поезія вже є», «Яка важка у вічності хода!», «Любов — небезпечна вихватка. / Призводить людей до усобиць і смуту», «Життя іде і все без коректур, / і як напишеш, так уже і буде», «Поезія — це завжди неповторність, / якийсь безсмертний дотик до душі», «Смерть — це ще не поразка. / В переможних боях / теж бувають полеглі», «Як мовчанням душу уяремлю, / то який же в біса я поет?», «Природа мудра. Все створила мовчки. / Лишила нам патент на балачки» — ці й інші віршорядки ретранслюють гостродраматичну напругу, що властива як лірико-медитативній поезії, так й історичним поетичним романам, у яких ця напруга переходить в епічно трагедійні тони й реєстри. Філософемний ореол поезії Ліни Костенко настояний на сповідальності суб'єктивно пережитих істин і вивірених нею. І вже зовсім карбовано, маніфестом звучать віршорядки, де кут зору максимально розширюється, торкаючись сакральних понять і величин:

*Митцю не треба нагород,
його судьба нагородила.
Коли в людини є народ,
Тоді вона уже людина.*

(«Не треба думати мізерно...»)

Психологічні колізії, з якими стикається і які переживає лірична героїня Ліни

Костенко, засвідчують, що категорії «істина», «істинне» спрямовані на корекцію онтологічних, визначальних засад людського ества і при цьому вони аж ніяк не схематизують, не спрощують пейзаж внутрішніх станів і коливань. Інакше кажучи, ці категорії не варто ототожнювати з концепцією «правильного» життя, коли стиль і вияви емоцій, особистісної поведінки регламентуються раз і назавжди визначеним набором етичних приписів.

Істинним цілком може бути й почуттєвий вибух, виверження, що відверто заперечують норми і канони раціонального існування. Істинне цілковито може містити частку заперечення, ба навіть протесту проти очевидної раційності, одновимірності життя. Для поетичних персонажів Ліни Костенко одним із знаків істинності є беззастережний і безальтернативний максималізм чуттів та вчинків. Вони живуть на максимумі своїх духовних і почуттєвих можливостей, позаяк інакше не можуть і не вміють. Це стосується як дійових осіб творів історичного гатунку («Маруся Чурай», «Дума про братів неазовських», «Берестечко»), так і «я»-героїні ліричних віршів. Причому енергетика максималізму торкається, проникає, пронизує всі сфери життя персонажів Ліни Костенко, у тому числі й суто інтимну:

*Недобрий жарт зіграла з нами доля.
Стояли дні у черзі ні за чим.
А це прийшло — як спалах, як сваволя,
без дозволу, без права, без причин!*

*Ця непритомність розуму і серця,
цієї казки несходимий ліс...
І ні причин, ні просвітку, ні сенсу.
Летить душа над прірвою навскіс.*

(«Недобрий жарт зіграла з нами доля...»)

Буття в координатах істин, істинного, за поетичним тлумаченням Ліни Костенко, сполучене з культурою сокровеного і дає змогу стирати межі поміж мистецтвом і життям. Її персонажі настійливо оволоді-

вають мистецтвом жити, сутність якого — утверджувати своє «я», не лише зберігаючи, але й розвиваючи його самотність і самодостатність. У вирішальні моменти, миттєвості вони постійно оприявлюють своє «мистецтво жити», складність якого зумовлена необхідністю знайти свій, особливий баланс між двома часовими шарами — соціумним і власним внутрішнім.

Соціумному часу притаманна приземленість, побутова натуральність, раціональна логічність запитів і потреб. Водночас він не те що позбавлений — він ізольований від достеменної естетики й поезії духу. Внутрішній, індивідуальний, час для персонажів Ліни Костенко, навпаки, є втіленням, мовлячи образно, неба в собі. Це необмеженість духовних покликів, свобода мисленевих мандрів, вираження живого й чутливого ідеалізму, який готовий безкінечно вбирати в себе всі очевидні й приховані вияви зовнішнього макросвіту. Це симфонія думок, ностальгія поривань, епіка узагальнень, якими буквально проткана вся натура-органіка персонажа. Внутрішній час не сумісний із житейською прагматикою і завжди відсвічує блисками трагізму.

Колізію дотичності соціумного й внутрішнього часу вирішено в поезії Ліни Костенко з підкресленою концептуальністю, до певної міри навіть глобальністю, як в історичному романі у віршах «Маруся Чурай», де безпосередньо стикаються дві антонімічні концепції життя — «земного тяжіння» (родина Бобренків) та «високого ідеалізму» (родина Чураїв). Лейтмотивом поетичних реалій Ліни Костенко є скептичне, а то й дуже критичне ставлення до соціумного часу з його культом прагматичної психології та життєвого зиску. Персонажі, що виходять із принципів «земного тяжіння» і філософії комфорного існування, замкнені у своєму історичному просторі. Ті персонажі, які сповідують дух «високого ідеалізму», спроможні вирватися з-під колішат буденності, розімк-

нути простір свого фізичного існування і переступити межу вічності.

Персонажі Ліни Костенко (і поетичні, й драматичні), які усвідомлюють свою неспроможність підлаштовуватися під забанки навколишнього часу, обирають стиль життєповедінки, що традиційно кваліфікують як нонконформізм. Для персонажів Ліни Костенко, які ментально близькі або споріднені із світовідчуттям самої поетеси, пріоритетний особистий внутрішній час, цінності якого вони екстраполюють на час соціумний і ними вимірюють його.

Істина передбачає опору на традицію. Поняття-категорія «істинне» незмінно знаходить підтримку в не вельми шанованому нині понятті «традиційне». Може скласти-ся уявлення, що Ліна Костенко до самих кісток є художником, який сповідує кано-ни мистецького традиціоналізму. Проте си-туація тут значно складніша. У її худож-ньому естві живе, нуртує динамічний потяг до нового, експериментального, неочікува-ного. У цьому сенсі прикметною вже стала дебютна збірка «Проміння землі», третій вірш якої становить цілком експеримен-тальну форму, ненав'язливо й водночас концептуально стираючи межі поміж поезі-єю та прозою, що, до речі, тонко увиразню-ється самою ліричною колізією:

*На одному з малих полустанків я чекаю
поїзда зранку. Влаштувалась в кутку на лаві,
щоб мене не знайшли цікаві. Протяг має
в'їдливий присмак паровозного сизого диму,
і стоїть неумитий присмерк за розхитаними
дверима.*

*Десь там брязкіт і скреготіння, залізничний
постійний шум...*

*Я поклала папір на коліно, я стривожені
вірші пишу. Наче прозу пишу — без розбивки
на рядків розмаїті пласти, щоб здавалось на
перший погляд, що пишу я звичайні листи.*

*Власне, це недалеко від правди.
Інша форма — той самий зміст. Адресовані
людям вірші — найщиріший у світі лист.*

(«Лист»)

Циклом «Летючі катрени» Ліна Костен-ко наголосила на синтезі оригінальної фор-ми й смислової наповненості вірша. Досто-ту летюча легкість формального малюнку неначе компенсується семантичною стате-чністю тексту. Поетесу цікавить не формо-творчість сама по собі, себто виключно як зовнішній, позірний експеримент, а природ-на зрощеність самотубної форми з вагоми-ми, потужними смисловими інсталяціями. У збірці «Сад нетанучих скульптур» репре-зентований цикл складають дванадцять «летючих катренів», п'ятий із яких звучить такою формально-сутнісною фонікою:

*Побільше музики
поменше міркувань
І взагалі — не говорити всує
Усе життя на рівні витривань
А час — він мудрий
фікції скасує*

(«Побільше музики...»)

* * *

Академік НАН України Микола Жулин-ський, визначаючи специфіку постаті й творчості поетеси, висловлює влучну й ха-рактерологічну думку: «Ліна Костенко на-гадує нею ж витворений образ «пілігрима віків», який подорожує дорогами історії, прямуючи до свого Слова. А це чи не єди-ний спосіб переживання свободи. І її на-буття». Ось це «переживання» й «набуття» свободи було органічно схрещене з лейтмо-тивним процесом кристалізації та вербалі-зації істин, що є найкоротшим і найдрама-тичнішим шляхом відчуття, пізнання й ви-раження вічності, голосом якої говорила і продовжує говорити поезія Ліни Костенко.